

173739

1925

N4

V.N. Karazin Kharkiv National University

00251075

6

ЦНБ ХНУ
Дата повернення:

DEVEY

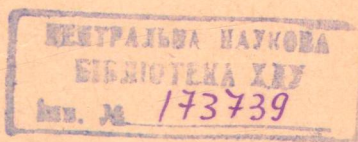

ЧЕРВОНИЙ ШЛЯХ

ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ
І ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ
МІСЯЧНИК

№ 4

(25)

КВІТЕНЬ

1925

5 (47.714) «1925» = 91.79

Друкарня-літографія
КНИГОСПІЛКИ
Харків, Нете-
ченська
на бер.,
№ 14.

Укрголовліт, Харків.
Зам. № 861.

З М І С Т

	Стор.
М. Філянський. Асканія Нова. Поезії	1
П. Панч. Земля.	8
В. Мисик. За вікном. Поезії.	24
В. Сосюра. Тарас Трясило. Роман	25
Я. Качура. Дні сваволі. Повість	34
П. Филипович. Різбарі	78
Д. Фальківський. Ой, весно, весно. Поезії.	79
П. Голота. Маруся Башличка.	82
М. Шклярук. На розі. Поезії.	93
Узі Харек. На смерть Леніна. Перекл. В. Атаманюк	94
А. Кушніров. Те-ж.	94
Ш. Расін. Те-ж.	94
В. Ліндсей. Американські поезії. Перекл. І. Кулик.	95
Ф. Шаковицький. Повстання є умілість.	105
Г. Юртик. На тлі жорстокої дійсности.	115
К. Галкин. За царськими мурами.	128
Т. Степовий. Матерія і дух.	145
О. Недригайлова. Походження людини в світлі найнові- ших знаходів давніх костяних останків.	168
М. Доленго. «Повсталий Схід».	210
В. Цебенко. Аналіз мови поезій Йогансена	216
С. Козуб. Джерела «Тіней забутих предків».	231
І. Ткаченко. Нові матеріяли про Івана Франка.	245
Ю. Ц—ко. Ненадрукований лист М. М. Коцюбинського до П. Мирного.	252
Економічний огляд	254
Хроніка.	265
Бібліографія.	288
Література про перше травня.	310
Книжки, надіслані до редакції.	314

М. ФІЛЯНСЬКИЙ

АСКАНІЯ НОВА

П Е А Н

І кімерійці й россолани
І скіти й чорні клобуки,
Булгари й готи і алани
І гуни і берендюки,
Ківерці, угри і маджари,
Кумани, бастії, авари,
Нальоти торків і хозар
І чорна хмара злих татар...
А скільки інших, невідомих,
Яких приймав ти без утоми,
Сховавши в темну безліч літ
І їхній глас і їхній слід...

Ти не лежав німим, та диким,
Не був ніколи—сам один;
Як океан ти був великим
І хвилювався весь, як він.
Твої шляхи, твої усюди,
Твої могутні й досі груди
Про дій колишніх довгий ряд
В останках нишком гомонять.
І скрізь, і всюди вирина
Їх невгомона луна.

ШЛЯХОМ. ВНОЧІ

Що—сон, мара?.. Заржав десь кінь,
Десь пронеслася чорна тінь
І гук далекий, гук шалений
Прорізав раптом ніч зелену...
Єдина мить—і відусіль
Безмежне море людських хвиль
І піднялося й загуло
І всі простори занесло,
Земля гуде, земля тремтить,
А люд легить усе й летить,
І все туди, туди—на схід...

Ростуть, ростуть, немов з землі
І... разом зникли десь у млі.
Одна, чи дві, чи п'ять хвилин
І знову я в степу один.

Ген там, тихенько, крадькома,
Удвох.. І стали. Ніч—німа
І тільки пташки перший глас
Благовістять досвітній час.
І довго довго край могили
Стояли й тихо гомоніли.
І раптом мовчки зникли вдвох,
Спустившись вниз, в готовий льох.
І знов вернулись, в степ зирнули,
І знов в таємний льох пірнули.

Година—й вирнули вони,
В руках якісь незнані речі,
І зброя й ретязі на плечіх,
Амфори, келехи, жбани...
І озирнувши всі навкруги—
Гукнули раз, гукнули вдруге
І—трое коней стало враз
На їхній оклик, їхній глас...
Затопотіло, загуло
І стало знов, як і було...

Зорить досвітня заря,
Я йду та йду... Уже-б пора
Спочить, але—нема спочинку,
Немов я тіло десь покинув,
Немов би геній давніх літ
Мене повів з собою вслід.
І бачу я, передо мною
Блакітно ніжною стіною
Обвіяні диханням ранку
Стоять могил сумні останки.

Сріблиться шлях. Над шляхом гурт—
Стоїть якийсь незнаний люд,
На поясах—сагайдаки,
На списках—квіти та вінки.
І раптом вся їх темна сила
Танком пустилась круг могили.
Якісь таємні пісні,
Молитви, тризни, чи гульні.

І гам, і дзеньк, і спів, і гук,
І цілий ліс простертих рук
Туди, де мріє з над майдану
На схід обличчям—бог кам'яний.
І вдарив промінь на чолі
І всі припали до землі,
Припали, раптом підвелись
І—в степ далекий подались...

РАНКОН

Хоч став проснувся й чоло студить,
Але не зна ще хвилі змін;
Ще з ночі й досі п'яні груди
І гострих сяїв не хоче він.
Він ще-б назад вернувсь охоче,
Так сонце зве його вперед,
В кущах ще день не зможе ночі,
То по-над листям натріпоче
То затремтить, то залоскоче,
А там, на сонці—вже бенкет.

Гогоче в березі і грає
Червоноплямая огар,
Перенеслась чернети згряя
І кружить полум'ям козар.
Там лебідь гордий, чорноший
Пливе на промінь золотий,
І сам себе устрінуть рад
В своєму ніжному вбранні,
Як сон дівочого бажання,
Фламінго в золоті свічад.

Під берегами прибирає
Убрання ніжнеє свіязь
І берег густо застилає
Різноманітний галагаз.
Увесь в парчі, поважним льотом
Перелітає шлях фазан—
І меланот і трагопан
І з бутафорським одворотом
Пташиний клоун—турухтан.

І шум, і гам, і свист, і тріль,
І спів, і ляск і щебетання,
Немов-би всі—в однім завданні,
Немов збалакались в цей час
Весь мир збудить, підняти враз.

Минаю став, вихожу в поле,
Йду, куди шлях мене веде,
Себе спочинком не неволю
Й мети не ставлю я ніде.
Але нема щабля ні кроку
Де-б не спинилось моє око,
Не занесло-б мене звідціль
До інших гін, до інших хвиль.

Біжить над шляхом полохливий
Жилець далеких скель муфлон,
Йде з водопою густогривий
Ходою тяжкою бізон.
Сайгак гайса, шукає скелі,
Реве далеко десь марал,
І зебру розписну, веселу
Ляка, жартуючи, бубал.
Розбіглись лані ясноокі
І бродить ему одиноко.

Там лама, гну, а там газелі,
Аксіс і гарна і блесбок,
Там серед тирси, мов в кужелі,
Стоїть кам'яний козерог.
І стежить зебу і джейран,
Як гну жене отару канн...
Де я, в якій стороні.
Чи справді—мариться мені
Цей мир життя, цей сон нежданий
Пустелій, прерій, Дагестана,
Сон, що спустився з над могил,
З холодних гір, з гарячих хвиль,
З німої тундри і з підір'я,
З низин зелених і з нажгір'я.
О, ви—далекі, неймовірні,
Велінням часу непокірні—
Кому між вас я в серце кину:
«В степу, в степу—на Україні!».

ПОЛУДЕНЬ

Не стало неба устилати
Свого простору в килим хмар,
Полом'яні південні шати
Зігнали геть живую твар.
І Він прийшов, і Він промовив:

«Я всіх закличу, всіх зазву
Я дам
Степам
Живу обнову
Я поселю в них твар нову.

«І вдарять срібнії джерела,
В них відіб'ється даль небес
І прийме степ незнані зела,
І степ побачить мир чудес».
І степ в свій час позбувся плоду
На остах тирсових зачах
Згубив свою колишню вроду
І в голі площі—впився жах.

І він прийшов, прийшов і волив:
«Тут буде плід, як був колись,
І одягну і площі голі
Щоб груди тінню напились.

І невиданою ходою
Пройду по сохлomu чолі,
І рани всі твої загою
Й нагнеться колос до землі».

І степ прийняв пізнання силу:
Де пролітав ширококрил
Поміж майданів та могил;
І згонив росу з кволих вій
Крилач кістлявий—суховій.
Там срібні вдарили джерела,
І в них відбилась даль небес;
І степ прийняв незнані зела,
І степ побачив мир чудес.
І трактор тяжкою ходою
Пройшов по сохлomu чолі,
І рани степ свої загоїв—
Нагнувся колос до землі.

І подались і розтупились
Таємні надра степові,
І все, що марилося і снилось—
Вдяглося в скарби світові.

В Е Ч І Р

Зімкнулись дня невтомні вії,
Запали сяйва й не дзвенять.
І разом з ними твердь німіє
Підняти гласу не посміє,
Поки її сяйва не звелять.

Угомонилось тирси море
І парк і став і куріні;
Тільки в тиші лабораторій
Неугомонна думка зорить
Не гаснуть творчі вогні.

І рік і кожна хвилинка,
І звір, і пташка, і билінка
Свого життя таємну путь
Туди покірливо несуть.
Там кожен рух і слід—відомі,
Там гострий ум не знає втоми
І дня і ночі кожна мить
Горить і сяє і дзвенить,
Дзвенить новим яскравим тоном,
Новим огнем, новим законом.

Там геній волі—на чолі
Законів неба і землі.
В його шляхах—ні пут, ні грат,
І він не знає ні меж, ні шат..
Настане «завтра» й твір новий
Здивує знову мир земний
І твар радіючи зустріне
Нове життя, нове коліно:
Його пізнав, його прорік,
Його покликав—Чоловік.
..... І кімерійці й Россолани
І скіти, й чорні клобуки..
Які рясні, які неждані
Над їх могилами вінки.
Кому-ж я крикну, в серце кину:
«В степу, в степу—на Україні»...

Т И В С Я

Ти вся—Асканія нова.
Вже мир почув твої слова
Твоїх пісень нежданий глас
І дум і мрій твоїх екстаз.

Ще в невідомім тумані
Стоять твої майбутні дні,
Ще твій нежданий, тяжкий сон
Не переміг безмежних лон,
І ще не всі твої сини
Пізнали певний час весни—

А ти вже вся в зорі зориш.
Ти вже палаєш і гориш
І чорних днів недавній ряд
Вже не повернеться назад.

В твоїм чолі, в твоїх устах
Пала один єдиний стяг,
Що ти знайшла в чаду агоній—
Твій перший стяг, твій стяг Червоний.

З його нових весільних шат
Лунає глас твоїх орлят
І вже не зборкати їх тим,
Чий день зайшов і зник, як дим.

Вже не ховаєш ти святинь
Вглибу закутих в серці скринь,
І вільно пада твій динарій
В один всесвітній санктуарій.

Красуйся-ж в сяйвах всіх огнів,
Що піднялись з твоїх ланів—
Хай на бенкет на твій нежданий
Іде і званий і незваний.

І хай твій келех наготові
Стоїть у брашнах на столі:
Іде Твій син в новій обнові—
Зустрінь його в новій землі...

Урал, 1925.

ПЕТРО ПАНЧ

Оповідання відзначене похвальним відзивом на конкурсі журналу „Червоний Шлях“.

ЗЕМЛЯ

Темна наша батьківщина.

М. Хвильовий.

I

Біжать дві колії, а з боків весною вмиті озимі та рожева ярина. Доріжка вузенька, і коли вона постелеться в долину назустріч вискочуть молоденькі хатки, а далі, як худоба на толоці, хліви, хати, клуні.

Мозолівка: хутір хат на сто.

За лісом—Гаврилівка, а під лісом маєток.

Тепер говорять: «Бувшій Бугайської».

Діди були панів Бугайських, а внуки—радянські.

Визирали онуки через помережені павутинням вікна на поле і щоразу дивувались:

— Перед носом земля, а сіють гаврилівці.

А в неділю на дубках (вулиця від поля) Назар Кардаш погляне навколо та ніби бритвою:

— Ех і земелька-ж, хлопці, тільки ледаща анахтема: лежить собі, як перина, а нема, щоб підстрибнула, та мозолівцям просто в рот: «Не турбуйтеся, мов—кушайте на здоров'ячко».

Мозолівці суплять брови, як старі стріхи, і плюють насінням:

— Розумний!

А Роман, як делегат—за всіх:

— Надоїло вже й їздити.

— До Бугайської на поклони?—питає Назар.

— Може хто й туди їздив, а я й по комітетах уже лазив.

А з гурту, між иншим:

— Застав дурня богу молитись, то він і лоба наб'є...

— А звісно,—рипить Назар,—гаврилівці мабуть не молилися богу, а зачули волю, загнали зразу плуга та й їдять тепер хліб, а як я казав: «хлопці, берімо землю, вона наша, ми-ж орендували», так чухатись почали: «та чи воно-ж оце надовго, та треба попереду барині спитати...». Барині! Е-е-х, ви, елімент! Слідом за цим Назар роздратовано плювавсь й додавав:—Возили, возили крашанки по всіх усядах, аж доки гаврилівці усю землю до себе пригорнули. А вони все—бариня!

А хтось каже:

— Лука он і вчора їздив до неї.

Ніяковиться Лука:

— Та я так собі—подорозі заїхав, ну й питаю: «як же воно буде з землею, що ото гаврилівці загарбали?».

— А ти масла возив?

Дратуються старі:

— Назаре, придерж язика за зубами. Кажу, Лука, що-ж вона, як?

— Говорить, одним словом—виженить к такой то матері, і більше нічого, а я проти вас—боже сохрани.

— Нехай вона батькові своєму розкаже,—знову встряє Назар:—Виженить. Розумна яка—люде третій рік як орють, а вона нацьковує дураків... Ото засталося коло економії десятин з сотню, так хоч цієї не прогавте.

Лука був у місті, знає і ніби аж задоволено кидає:

— Балакай, тебе не спитали...

— А то що?

— Контора вже зняла в оренду, аж на дев'ять років.—Сказав і оком обвів довкола, мовляв: «от чого я до барині заїздив».

Мозолівці, аж зацікавилися, а потім замахали руками, як вітряки крилами:

— А хіба не я—казав?

— Добалакались!

Кожен хотів бути провісником, і кожен хотів бути в середині кола. Штовхались, плювали насінням, і словами, потім роздратовано чвиркали крізь зуби і заздро пробігали очима по чорній ріллі:

— От тепер і пострибайте без земельки, а худобу хоч на лисині паси.

— Заріз та й годі!..

— Просиділи революцію на печі,—знову каже Кардаш, сміючись собі під тонкого, як швайка, вуса,—просиділи та й гадали, що до вас прийдуть ще просити: «голубчики, не бійтеся, беріть», а воно найшлися і без вас люди.

— Та яка-ж контора?

Лука знав, але й не знав:

— Кажу-ж вам—контора... той...

— Забув?

Хто був у сірих шинелях, допомагають:

— Може—наробраз?

— Ні, той в Антоновші взяв.

— Може—доктора, як їх тепер?

— От же й ці взяли, тільки десь у другому місці.

— А хто тобі казав?

— Та бариня-ж. Андрій, і ти-ж там був?

Андрій дивиться кудись у поле:

— Я не прислухався. Моє діло—сторона.

Назар дратується і вже пеклом чмича:

— Те-ж—«подорозі»,—питає він:—чоломкнути в ручку?

Андрій бере сусіду за рукав доброго кожуха і киває в бік головою:

— Ході́мте, свату. Гарчить по собачі: думає, як побував у більшовиках, так і порозумнішав. Один чорт, як світив хлів у твого батька ребрами, так і доси світить. А ми, брат, від того, що ручку у барині цілували, не полиняли і в церкві знаємо своє місце. Ході́мте.

Лука додає пошепки:

— Казала, завтра прийде в Мозолівку, тільки не базікайте. Від неї й дізнаємся вакурат.

Потім побігав очима по свитках та шинелях, що zostались на дубках, і потяг за кожухами.

— Дізнавайтесь,—кинув уже навздогін Кардаш:—та свіженького маслечка їй сколотіть.

А Микита й собі на весь писок:

— Ато на декохті їй мабуть тошно сидіти.

II

Пані Бугайська—вдова. Полковника Бугайського забито в німецьку війну. Сиділа пані в своєму маєтку аж до осені дев'ятого року.

— Яка там революція?—звичайний бунт,—говорила вона завжди Андрієві:—ось нехай спробують не внести мені оренди!

Андрій мняв тоді у руках смушеву шапку і вихаючи, мов той лис хвостом, відповідав:

— Не турбуйтеся, бариня, тепер внесуть до фунтика. То раніше ота гніда Кардашова, Назар — мутив усіх, а зараз, як зачув про козаків, так немов заціпило.

— І всім їм заціпе, як ще прийде з військом мій Вольдемар.

— Ну ото й гаразд. Бо ми й завтра доставимо, а той «комбед», без нагая не намовиш.

Балачки провадилися завжди на порозі кухні. Андрій, не сміючи сісти, стояв посередині, а пані Бугайська, тримаючи на руках болонку, визирала із кімнати.

— А чому-ж ви не виселите із села цих бунтарів?—питала Бугайська.

— Ге, звичайно-б виселили, якби не такий час, ато-ж бог його знає, яка-ж воно вла́сть буде. От ви в газету читаєте, чи то правда, що ніби денікінці тікають уже?

— Брехня!

Від того, що армія котилася назад, Бугайська не спала вже декілька ночей, але так раптом повірити, що це вже революція, вона не хотіла.

— Брехня, Андрію. Армія ще сильна, щоб заставити оренду внести.

Але одної ночі Андрій видно й сам не повірив барині. Забрюханий і переляканий він, не звертаючи уваги на лемент болонок, вперся просто до кімнати пані Бугайської:

— Тікайте, бариня,—банда йде!

Бугайська в одній ночній сорочці, біла, як болонка, забула і про армію, і про свої сорок років, і завертілась по кімнаті, як дзиґа.

— Мілька, Варька, коробки!.. господи, та чому-ж Вольдемара немає...

— Це з військом?—запитав Андрій, викидаючи, як море на берег піну, на килим білі волани:—кажуть уже й з міста втекли. Скоріше вертяться, бариня, щоб хоч за ліс вискочити.

— Мілька, Варька, ах, господи, куди вони поділись!.. Андрію, лови собачок.

Андрій забгав поли кожуха за пояса і згріб разом двох, але тут же й пустив:

— Хай їм біс—кусаються!

— Ах, господи, Зізі, Бібі, що з вами буде?... лови, Андрію, хіба воно дуже, воно-ж маленьке.

За півгодини пані Бугайська, тримаючи обі-руч болонок, тряслась уже на возі Андрієвім через Гаврилівку до міста.

*

За два роки поздихали і Зізі і Бібі. Самую пані передержувала у місті колишня няня лише тому, що в пані ще були єдвабові сорочки та сукні.

На цьому тижні забрала Маринка останню юпку, а назад принесла шматок чорного хліба.

Був ще у пані капелюшок з зеленим колібрі, але це все, що в'язало її з колишнім світом, що гріло в ній ще надію. В капелюшку вона ходила по наряду чистить вихідки на базарні площі, в ньому-ж ходила збирати трісочки по місту, в капелюшку прийшла сьогодні пані Бугайська і до свого маєтку.

«Казав Андрій: може що-небудь за оренду зберемо».

Як привід вийшла вона з лісу і, злякано озираючись, по-під садом продерлась до будинку. Проходячи повз вікон, які, мов випеченими очима, дивились на пусте дворище, пані Бугайська подорозі навісила і причинила похрябану віконицю. Стрибаючи по вивернутих цеглинах, вона зійшла на ганок і, мов сова, сіла на порозі.

Сонце із хрустальної блакити дихало весняним пушистим духовієм, зазірало в оскалене око облізлого колібрі і гостро блискало в дріб'язках побитого скла. Руїни будинку, з полупленими фресками на оголених стінах кімнат, і білий стовп на зеленім дворі, і сіра фігура в химерному вбранні на ганку, все це ніби лежало грузом на весно оновленім тлі. Але видно було, що не встигне ще й задичавіти сад, як природа затче ці руїни під загальний килим.

Просто перед ганком, на шляху, заманячив екіпаж. На поворотці коні круто звернули до маєтку.

Для пані це видалось за сон.

«До нас хтось їде?»

Очі засвітилися, як шкельця на сонці. Ще один мент і вона-б нетерпляче гукнула:

— Мотька, Варька,—зустріньте пана!

Але коні з мотуззяними віжками пробігли в ворота (одні лиш стовпи стояли при дорозі) і поволі зупинились. Видно було, що й пасажир і коні добре розуміли, що біля яких руїн не зупиняться, все'дно.

Стали серед двору. Пасажир з виправкою військового старшини зручно стрибнув на траву і господарським оком обвів подвір'я. Довше зупинився на будинкові. Що там сиділа пані, він помітив лише зараз, і від несподіванки, і від такого колоритного малюнку в нього на виді відбилось переполохане здивування. А пані стояла, як загипнотизована: на скам'янілому обличчі, ніби навіки, завмерла усмішка привітної господині.

Розминаючи ходою застигли коліна пасажир підійшов до Ганку і хотів уже висловити своє здивування, що тут ще є люди, як пані підняла руки, істерично скрикнула:

— Вольдемар!—і впала йому на груди.

Вольдемар озирнувся на візника, одним рухом поставив пані на землю і застерігаючим голосом, повним любови, зашепотів:

— Тьотя, тьотя! Це ви? Я вже стратив надію бачити.

Пані хлипала і силкувалась знову покласти голову йому на груди.

— Любий мій хлопчику, — тихо зашепотіла вона: — ти в гості приїхав до тьоті, думав знову побачити твою кімнатку й пушистиків Зізі й Бібі. Вольдемар, ах, якби ти знав, якби ти знав...

Вольдемар знову озирнувся на візника, який випряг коней і зацікавлено розглядав уже пані. Від опудала, яке виставляють на коноплях, вона ріжнилась лише живими очима, повними радісних сліз.

Вольдемар взяв твердо пані за лікоть і вони зайшли за будинок.

— Ах, Вольдемар, — кинулась вона знову йому на груди, лише заступила їх похилина стіна — чому ти не прибув тоді з військом, це-ж все було-б ціле, воно-ж тобі призначалось, — і вона закохано подивилась в його колючі очі — ти-ж мій єдиний нащадок. А тепер? Ти думав, що я все ще тут живу.

— О, ні, тьотя, — спокійно вже проговорив Вольдемар — я-ж добре знав, що тут уже пустка, навіть і про те, що цей маєток був би мій, а тому я й добивався бути тут управителем.

— Ти знав? ти — управителем?

В цей мент, крадучись кішкою, поміж дерев в саду замаячив Андрій.

Вольдемар нервово закусив гострого вуса і насупив брови. І Андрій зніячився. Потім несміливо проговорив:

— Може хазяїн приїхав? Здрастуйте.

— Так, хазяїн, — відповів Вольдемар, натискуючи голос на останньому слові.

— Значить, від контори?

— І від контори. А ти що, може теж хотів орендувати?

Пані нетерпіла щось сказати Андрієві. Нарешті запитала:

— А коли-ж мені оренду? Ви-ж обіцяли сьогодні.

Андрій забігав заляканими очима по управителеві, а той запитливо вставився на пані.

— Ах, Вольдемар, я-ж тобі не сказала ще. — Вона хутко нагнула його голову і зашепотіла на вухо. Задоволена усмішка під кінець шепотіння цілком зігнала суворість з обличчя Вольдемара.

— Угу, — нарешті, протяг він.

Пані також пошепки проговорила й до Андрія:

— Мій небіж—і повела очима в бік Вольдемара.

Улесливе здивування видавило і з Андрія:

— Ага-а!

За півгодини, пані, умовившись з Вольдемаром, що вона зачекає на нього по шляху, як тінь розтанула на узліссі.

Андрій ще раз ствердив:

— Завтра вже обов'язково завезу,—і пішов за управителем оглядати маєток.

— Гарний садок був, — говорив він, обламуючи сухе гілля, — тут його дві десятини, це вже правильно, бо ще наші батьки його орендували. А ото яруги—одно невгодіє, хіба вівці лише пасти, а його там мабуть десятин на вісім набереться.

На гречківці густо зеленіла озимина.

— Оце вам уже й бариші, — розважно провадив далі Андрій— вони не питали, як хватали, ну й ви їх не питайте. А тут десятин здавлять буде.

Він хутко прикинув в умі і хитро підморгнув до управителя:

— Це вже сто шісдесят пудів у кешені.

Вольдемарові було не до вподоби таке фамільярне поводження з ним, але пуди були приємні і для нього.

Він намагався посміхатись хоч короткими кидками.

А Андрій, немов сам був господарем цього маєтку:

— По планам його рахується менше, але мужикам його завжди здавали за сто десятин.

Коли Вольдемар збирався вже сідати в екіпаж, Андрій нагадав ще раз:

— Так отож, Володимире Петровичу, щоб так, як я говорив, то буде діло, — потім додав пошепки: — і бариня не будуть голодні. А коли попаде до таких, як ото Назар, або Роман, то плакали ваші грошики.

— Гаразд, значить, до суботи я буду ждати на вас у конторі. — І сунув руку.

Андрій обережно стиснув її обома руками і повернув на ліс, а екіпаж по зелені й траві затуркотів на Мозолівку.

III

Сестра Назаря, Кардашівна Оксана, за Романом, а в Романа знайомий (колись по чарці) служив у цій же, що й треба, конторі. А Микита той ніколи не відмовлявся—їх мозолівці й послали.

— Їдьте й робіть. Та скоріше. Нехай нам здають в оренду. Бо Горпина-ж Андрієва вже пробалакалась, що здаватимуть.

Поїхали.

Знайшли знайомого. Десяток крашанок—радить брати:

— Торгуйтеся лише на совість.

Пообіцяли колись випити по чарці й пішли до контори.

...І лихий же дядько на ті контори та канцелярії з їх кабінетами та докладами. Довго топчеться на вулиці, посидить на тротуарі, запалить

вдруге і втретє цигарку і знову до дверей. Добре, як відтіля боком такий же сіряк. Ну, до нього.

— Це сюди? Ну що — пускають?

— Та оце три дні товчуся, хай воно згорить — насилу добився. Зайшли.

В конторі кажуть:

— Заждіть: начальник занять.

— Може й зайтий, хіба це те, що в нас?

Ждуть. Довго ждуть. Навіть замарудило вже від тих цигарок, коли дозволили й мозолівцям зайти до кабінету.

Вислухав заклопотаний начальник і ніби винувано каже:

— До секретаря, будь ласка, зверніться.

Значить не туди попали.

Коло столу секретаря, як на підторжі. Микита попробував ліктями, але зразу-ж якась панночка лярму наробила:

— Хуліганство! Гуни якісь, а не товариші!

Микиті слово гуни несподобалось, і він, як стигла вишня, виліз назад.

За півгодини попереду вже ліз Роман:

— Хух, насилу добились!

— Ви кажіть, чого вам треба, а хукати будете десь собі на вулиці.

Роман почервонів.

— Та нащот оренди-ж.

— Яка оренда?

— Та про маєток.

— Вам видно до Земвідділу треба, а ви в мене час відбираєте.

Ще хто там?

— Та як же, товаришу, коли-ж це до вас?

— Не заважайте, товаришу. Зверніться до дижурного.

Роман глянув на Микиту, а той на нього і обидва разом занепокоїлись.

— Тебе-б побила лиха година, ще й не встигнемо за сьогодні.

Знову пішли від столу до столу.

В коридорі на стільцеві без одної ніжки—знайшли хлоп'яка:

— Де воно в біса тут вартувий?

— Я!

Роман аж сплюнув:

— Чи бачили таку оказію: це ти про оренду знаєш, чи що?

Хлоп'як витер рукавом гострого, як у горобчика, носа і вирішив образитись.

— По-перше, на підлогу не плюйте, це вам не царський режим, а, по-друге, ваша заява, з відповідною гербовою маркою?

— Заява?

В Романа і плечі обвисли:—Ні, мабуть попереду давай закуримо.

Кінчик гострого носу підстрибнув і ластовинчате обличчя одразу забуло образу.

— І мені можна? Е-е, це самотрест, дозвольте більше взяти.

— Бери.

— Слухайте, якщо ви про оренду, так це до нового управителя. Он то його двері.

Лише ступили до кабінету, як апатичне обличчя управителя раптом обернулось до них, мов облуплений померанець.

— З Мозолівки? Хто ще? — Померанець почав в'янути. — Хто, Назар?

Зник померанець, а натомісць до мозолівців уже сторчало сіре обличчя, немов сокира, притиснута обухом до спинки крісла.

— Так, мені доручено здати в оренду, але (про себе подумав: «якого чорта Андрій не їде?») це доведеться, мабуть, до суботи почекаати.

— Куди там чекати, товаришу, коли он земля вже як порох? Це-ж лише два дні оці й годують людей.

Управитель стукнув своїм обухом по кріслу, перерізав усмішкою, як тріщеною, лезо сокири і сказав:

— Добре. По дванацять пудів авулом і ні фунта менше.

Мозолівці згадали пораду: торгуйтеся.

— По вісім—каже боязко Роман.

— Дванацять.

— Вісім... ну—дев'ять!

Обличчя управителя робиться ще гострішим:

— Дванацять, не даєте?

Залякано зиркнув Роман на Микиту:

— Та ми ось підемо порадимось.

Вийшли, ще раз скрутили по цигарці. Потім Роман чвиркнув крізь зуби й каже.

— Воно як припустити, що десяти з дванацять є вже готової, то ніби й нічого.

Микита застерігає:

— Гляди, ото видно жулик сидить, що торгується: очі так і нишпорять.

— Ну, то як ти думаєш,—провадив своє Роман.

— Кажу-ж тобі—жулик.

— Та я питаю нащот ціни.

— Гляди, щоб тільки не об'їхав—ото й усе.

— Так і ти-ж дивись.

— А мені хіба що, я собі так: кажуть їдь, чого-ж і не поїхати.

— Ну по десять можна, я думаю?—дратується вже Роман.

А Микита байдуже:

— А вже-ж то таке: скажуть по десять, то й десять даси.

Докурили цигарок і знову до кабінету.

Управитель сидить, напрудивсь, як индик:

— Дванацять!

Хоч ти кров з носа.

Роман чухає потилицю, а Микита не зводить очей із рук управителя.

— Значить і по десять не буде?

— Навіть і по одинацять, не то що по десять.

Роман уже шкребе потилицю (сказано в Мозолівці «беріть»).

— Ну ти як, Микито?

— Та я все бачу.

— Ну, а щоб по дванацять?

— То вже скільки скажуть.

Управитель розкрив срібного портсигара. Папіроси, як свічечки парафінові.

— Беріть, товариші.

Роман узяв і, затаївши духа, припалив. А Микита лише око примружив на золоту монограму.

— Ну, так що? — намагається управитель усмішкою запитати — пишемо контракт?

— На всю?

— До клаптика, щоб я й стежки туди не топтав.

Надрукували умову й зачитали:

«...такого-то года и месяца гр-не хутора Мозоливки Роман Шкандиба и Никита Бубна заключили...» і т. д. і т. д.

Роман дивився просто в рот управителю, Микита розглядав на стінах плакати, а управитель торохтів, як барабан:

«...в том, что они берут...».

Дочитали.

У Романа стрибали в голові: «валюта, товарный рубль, издержки операционный план и тысяча двести пудов пшеницы».

— Як би ще раз послухати,—думає Роман.

А управитель знову папіросу і з усмішкою як з новою копійкою:

— Підписуємо?

І перший розчеркнувся на весь аркуш: «Уповноважений Загот-конторы...», а далі були лише хвостики.

Роман думає: «ще за дурня порахують». Бере перо й собі після— «Ро Шкандиба»—тягне хвостика.

А Микита нічого не думав: витер об голову перо і мовчки пошкрябав десь на друкованому місці.

Взяли копію, з'їли біля воза по крайцю хліба і поїхали до Мозолівки.

Микита й на возі згадав:

— Ну й жулик, видно, отой, що підписував, спеціальний жулик: бач, якого хвоста закрутив. Гляди, Романе, щоб не об'їхали.

— Та ти-ж чув, що читали?

— А хіба його розбереш: белькоче, як индик той.

Потім зробив на очі затінок від сонця і вставився на шлях:

— Чи не Андрій ото котить?

Придивився й Роман:

— Він і є.

Хутко надкотилися вози. Засмикався Андрій на мішках, а Роман ніби аж зрадів:

— Ну, дядку Андрію, ось земелька.—І контрактом повихав.

Якби грім на місці росяхнув коняку і то менше було-б здивування в Андрієвих очах. Встиг лише кинути:

— Що?—і навскоки до міста.

IV

У місті радіо—щогли в небо і—Європа у маленькій кімнаті; а на селі радіо—Химка: хустку на голову і сорокою через тин:

— Чули? приїхали... взяли в оренду!

І за п'ять хвилин у Романа повна хата.

Свати Андрієви попереду на присінках топтались, та знизували плечима: чогось не могли зрозуміть, а далі й до хати зайшли.

— Ну що ви привезли—розкажуйте.

Роман сьорбає холодний борщ і почуває себе героєм: для миру клопотав.

— Що привіз?— Дістав папірця і кинув на стіл:— Землю привіз. Ось нате читайте.

Гнат (був колись ротним писарем) наkostenчив чуба і почав читать. Слухають мозолівці, слуха й Роман: «всі налоги і продподаток, ще й по дванацять пудів з десятини і тисячу двісті пудів неустойки...». Забігав очима по обличчях—насупились.

А свати Андрієви:

— Це-б то й за ярки, і за ставок теж по дванацять? — Пересміхнулись, немов козиря прикупили: — Добра тобі комерція — бувайте!

Вийшли. А за ними рушили й другі.

Роман схопився, аж борщ—на стіл.

— Куди-ж ви, а про землю?

— Як по три, та щоб чиста, без налогів, тоді я хоч і всю, а так і ступня не треба.

І теж із хати.

Другий і собі.

— Можна вже й по п'ять дати, але-ж не за ярки. На гречківці то й я візьму.

Гнат ще раз наkostenчив чуба і зневажливо кинув:

— Ех ви, голови полісадниковіє, куди-ж ваше обращеніє було, коли контракта підписували? Ну ми заберемо, вакурат, по дванацять за пашню, а невгодія, обратно, кому зостануться, а це припорція.

Романа обсипало гарячим піском: люди виходили.

— Так чого-ж ви пісок вернете,—крикнув він услід—усім же миром брали.

Сусіда кинув уже з сіней:

— А я підписувався?

Цього тільки й ждали ті, що тупцювались ще у хаті:

— Отож ми і кажемо: «хіба ти нас списував? Де це видно? Чи ти гадаєш, що бідак має з чого й по дванацять заплатити? Попробуй сам показяїнувати, коли ото так взяв».

Роман схопив контракт.

— А це що? Ось написано все, брат!

Очі стрибали з рядка на рядок. Про мирян—ні слова: умова зло жена була лише з ним та з Микитою.

Холодно, жарко.

Посунувся на покутя.

А люди—були, нема.

Біля одвірку раптом заголосила жінка. Її серце відчуло біду раніше, ніж докумекався чоловік.

Роман упав головою на стіл і розкуйовджене волосся застрибало по розлятому борщеві:—«Щіссот пудів через тиждень? А де їх взяти? Ну теличка, ну хата... а потім по-під віконню?».

Приходив Микита. Його вже лаяли на вулиці. Роман дивився червоними очима й питав:

- Де-ж були хоч твої очі?
- А хіба я не казав, що жулик?
- Що-ж тепер? Через тиждень строк.
- А мені що, мир, значить — і поїхав.
- А як до суду потягнуть?

Микита у сусідах:

- З голого, що з святого.

Роман заморгав, струсив на долівку росу з вій, відвернувся.

Жінка вже переголосила перший біль і почала гострити злість, як мантачкою косу:

... — Дурніших на весь хутрів не знайшлося,—прискала вона—ось ми, мов, зробимо. Цілий вік ніхто не міг, а ми—за день... Куди-ж пак розумні, як Беркови штани!...

— Микита косився на великий живіт Оксани і думав: хлопчик, чи дівчинка.

А Оксана не вгавала:

— Злиднів мало, бач, зазнали, так треба ще, щоб по завийку з хати дали.

Романа це мов пилкою тупою пиляло:

— Оксано, хоч ти перестань, і без тебе вже тошно.

— Ні, не перестану, як будуть цінувати, то й моїх подушок не помилують, а діти хай тоді за торбу, та за дасть-біг по під віконню мантачить?

— Чого там цінувати,—вставляє й Микита—хіба мир допустить?

Краще би на шпичку наштрикнули Романове серце. Він люто торохнув кулаком по столу:

— Мир—кажеш? Хто, Андрій та Лука, чи Кіндрат тебе застують? А як же! Вони візьмуть земельку, скажи тільки, що не сила твоя—з горлом видеруть, та тобі тільки дулю дадуть. Куди-ж пак із рук голоти брати: ні, їм треба, щоб ми прийшли до них та вклонились: «на вас, мов, тільки й надія»... А не діждуться, павуки прокляті!

— А як же,—перекривала Оксана—у нас і без них від зерна засіки тріщать.

— Не мішайся, Оксано!

— Тепер—не мішайся, а як їхав, так послідню копійку видрав.

Роман ще лютіше вдарив по столу.

— Не встрявай, куди пісок не лізе, говорю тобі!

— А як цінувати, то й подушки...

Роман скажено розмахнувся і бухнув її у живіт.

Ойкнула Оксана, очі під ліб і посунулась біля столу.

Микита насунув на очі шапку, подивився на великий живіт Оксанин (подумав: восьме), і вийшов із хати.

V

Перші гулі справляла весна: полем дули голі вітри, в оксамит прибиралась вечорами рілля.

Що-ранку мозолівці, як на ярмарок, їхали на поле. На обніжках тоді до малинових присмерків маячили вози, а коні—силуетом на чорному полі. Повертали додому мозолівці засмажені на вугіль з сильним духом землі.

А Роман сидів тумою біля столу і дивився пустозоро в темний куток. Гостра злість, як биті шкельця, штрикала в груди. Хотілось затиснути усю обиду в кулак і торохнути ним або себе по голові, або оте спокійне село, щоб від нього залишилась ота одна дробина. Може хоч вона вже не буде подібна до своїх зажерливих батьків... «Ну, я вас провчу,—кивав він до вікна,—ви пізнаєте, як чужими руками жар зачіпати».

А напасть вагніла ще більше: в хатині, в муках рожання, стогнала Оксана.

Заходили вечорами сусіди, радили: «бери сам, а потім від себе. Може й не заробиш, але-ж і в збитках не будеш. Роман тоді говорив: «а вже-ж що так, приставай до компанії». Сусіда брав шапку й низько вклонявся—«спасибі вам: цеб-то, не мала баба клопоту та купила поросля... Куди вже нам неписьменним».

Роман схоплювався і, як зловлений звір, носився по хаті:

— А-а, неписьменні? а як від барині брали, так про це не гадали. Гаразд же: гаврилівцям віддам, чортові, діяволу, віддам, себе звезду, а не вклонюся вам, пикатим!

Найпізніше заходили такі, як і він.

А чим вони зарадять?—«Ми-ж не відмовляємся, хіба нам не потрібен попас чи що, ну що-ж, як не сила наша: дорого».

Один лише Назар говорив, як сокирою рубав:

— Матері вашій трясця! Не я казав—«складаймо Незамож», так ні—боялися, що голотою прозивати стануть, все в мизаті перлись!

— Ну та й що-б твій «незамож» зробив?

— Що? Зумів би кому слід на пузо наступити і зерно-б все до фунтика було. І другі-б кінці знайшли!

— Ну вже розпятався, ти краще скажи, що зараз робити.

— Брати та й сіяти.

— А платити—жолудями?

Назар визвіряється:

— Ну так до чорта контракт. От ще малич безголова зібралась!

— Так підписано-ж!

— А може то—елімент який, що контракта писав? Хіба їх мало до нашої совецької влади приссалось?

— Елемент! Володимир якийсь, а не лімент, а далі біс його знає—може й лімент який.

Назар покусав ногті, і раптом:

— Стійте, товариші, ви склали умову на сто десятиє, а там стільки і в заводі не було, це я й без плану докажу.

— План?

— А він є такий?

— Вам показували його?

Роман весь час підпирав долонями голову і спрагле всосував поради, а на останні слова навіть голову підніс:

— План?

Аж очі засвітилися зірочками: нема плану, це і в конторі говорили, що згорів мабуть у маєтку.

— Дивись ти клятий Назар, і придумає.

— Ну так що-ж тепер?

— Давай, мов, сто десятин і ні клаптя менше.

Заходив знову Микита. Радилися і вирішили: на ранок до міста.

За два дні перший раз ущипнув Роман крихту хліба і в силу її проковтнув.

VI

Горою, горою, через балку: праворуч столипинські хутори, а поруч з дорогою, тикаючи в небо голоблями, маячили на обніжках вози. Під синьою смугою клубками здіймалась курява. Шлях до міста. Близько, а віз торохтить нудно й настирливо.

Роман звів ноги через полудрабок і пустозоро дивився в землю. Учора ніби прояснилось в голові, а сьогодні він знову борсався, як в тенетах: «Ну скажу—помраченіє на мене найшло, нехай тягнуть у суд... А може таки зглянуться: невже-ж останню теличку продавати. Ну з мене теличку, а з Назаря, а з Микити—душу візьмеш, чи драною свитою дірку заткнеш?».

Серце нило з образи—для миру-ж клопотав, не для себе.—А ліс спереди все ще смугою.

... Коли Роман та Микита заявили в конторі, що на таких умовах не візьмуть, то управитель, сміючись під вуса, відповів їм коротко:

— «Бачили очі, що купували».

Мозолівці хватаються за останнє:

— Там не буде ста десятин.

Управитель забігав було очима, а потім, як шилом:

— А в контракті що сказано: «более или менее, сколько окажется».

Так-то, хлопці, а за три дні не внесете половини—ходіть у суд.

Романа ці слова різали, як по живому, і він уперто твердив:

— Нема там ста, як хочете, і «более і менее» нема там....

Микита зиркнув з під лоба на гостре обличчя управителя і згадав схоже Назаре.

— А як ми підемо до самого товариша начальника,—якось несподівано вигукнув він,—може тут лімент який завівся?

На це вже визвірився управитель:

— Хоч і під три чорти! Теж орендарі. Гадали мабуть, що й увесь вік будете кров ссати із пролетарської революції. Ні, голубчики, дурниця минулась. Тепер тов. Ленін про таких, як ви, каже: «нехай обростають, а ми будем їх стригти». Диктатура, брат, пролетаріату, а не орендарів... і за такі вживання, при «исполнении служебных обязанностей», якими ти ображаєш мене, тепер і начальник не помилює.

До кабінету начальника пішов уже сам Роман. Микиті щось приспічило курити.

— Сівба вже проходить,—говорить начальник, а ви тепер відмовляєтесь, так, товариші, не можна. Нема там ста—ми вам не вороги: перевіримо, відрахуємо. А угода складалася для того, щоб заставляти виконувати обов'язки.—Будем перевіряти!

... І в контракті—«более или менее».

VII

Люди сіяли, огородину сажали, а Роман ходив, як туман. З тиждень як у хаті не топилося, не варилося. Оксана після мертвої дитини й сама дихала на ладан. Голодна й замурзана малич скигвила на долівці цілими днями, на долівці й засипала й наніч.

— Хоч би грім ударив в мене, або що,—думав Роман.—Чому отим мизатим неначе й чорти помагають дітей колисати? А тут не встиг з батраків вибитись, на тобі—хата згоріла, зіп'явся на ноги—іди на війну землю захищати. Ну я-ж захищав. Так де-ж та земля? Хіба й того, що оце мені осколком у бік всадило. У-у...

Як сторінки книги починають стрібами віки, а за ними й думки:

— Чому приговора не взяв? Ну нехай може на мене помрачєніє найшло, так я-ж був один, та ще, можна сказати, Микита, а вас же ціла громада... Та на біса той і приговор, коли ви чесні люде».

Не звеселив Романа й межевщик, якого прислала контора. «На голові значок блищить, а в голові що? Хіба його перевіриш, скільки захоче, стільки й нарахує».

Разом із землеміром приїхав і якийсь молоденький уповноважений від контори. Роман йому просто сказав:

— Дарма це все робите, товаришу, передавали-б у суд зразу та й годі.

Хотів уповноважений пожартувати, уже й око зіскалив, а глянув на Романа і лише проговорив:

— Чи чуєте, обійдеться якось, не турбуйтеся: а над контрактом товаришу, ще й революційне сумління є.

Не зрозумів Роман і безнадійно рукою махнув:

— Хай обходиться; мені вже однаково, хіба для других буде наука, як мирові служити.

Межевщик апатично оглядав покривлені стіни і по них бліді паростки рослин. Голий вітер на полі продув наскрізь його тендитне пальто і, схожими на гусячі лапи, зробив червоні руки. Голодна фантазія міської людини ще в дорозі намалювала перед ним варене, смажене й печене, але на цьому непокритому чорному столі був лише густий настил порошу. Від цього присмерки, які сунули на вікна, були безпорадно нудними і тхнули мишачим пометом.

Розмову, яку намагалися вести уповноважений з Романом, тягли вони нудно і немічно, ніби лише для того, щоб під дзюркання цвіркунів не думати про добру вечерю та свіжу постіль.

Межевщик сидів біля сонного вікна і лише раз запитав:

— За горло вже бере куркуль, а комнезам же ваш де? Чи ви гадаєте й самотужки справитись?

В голосі його вібрувала злість.

Роман на це аж окрисився.

— І ви тієї-ж? Та на біса нам той—Незам. Нам хліб нужен, зерно, товаришу, нужно, та щоб ми однієї думки були. Ато, бачите, злидні неначе й голову у всіх повідбирали... А ви—Незам!

Межівщик роздратовано схопився, сердито плюнув на підлогу і, ляскаючи долонею по кулакові, затупсав по хаті. Коли хто затулювався цигаркою, вогник блимав кожного разу на міді його значка і непокоїв Романа: «хіба його перевіриш? Скільки треба, стільки й нарахує».

І мозолівці також думали: «захочить—обдурить». Порадили Романові хоч тепер пильніше доглядати. Роман на це тільки махнув рукою:

— Тепер все одно: захомутали вже.

Тоді доручили Гнатові записувати «чисто все». Тут же попросили у межівщика й аркуш паперу.

VIII

На другий день до самого вечора були на межі. Юні поля пахли сонцем і зеленою кров'ю рослин, від чого червона кров у людей робилась бурхливою і неспокійною. Парубійки, які бігали з вішками, стрибали через заводи, як бузівки, щебетали лиховань молодіцям на шляху і їх молоді голоси дзвінко відбивались від лісу. Уже і на Микитиному обличчі заграла спокуса весни:

— Гнате, гав не лови,—кидав він до гурту,—дивись, он межівщик цілу десятину в кешеню потяг!

Гнат заклопотано підводився з зеленого долу, настирливо совав свого носа в абрис землеміра, щурился око над трубою, потім крізь кулак і все писав собі на папірець.

А Романові до всього було байдуже. Він сірий, з наїженою щотиною бороди сидів опукою на заповіді і дивився кудись далеко по-за межі цієї землі.

Ранком приходив і Назар Кардаш. Видно за ніч він щось надумав, бо балакав ще більше чітко й самовпевнено. Під кінець кинув, навіть, з призирством:

— Ех ви, гниди, а не граждане—вас ще тільки ногтем, а ви вже й рачки, а де-ж залізна рука робочих і крест'ян?

Потім підійшов до Романа і роздратовано запитав:—А ти вже здихаєш? Хоч до вечора підожди... тоже—гражданін!

Зеленкуваті очі його гостро блискали над побитим віспою обличчям, як шкельця теодоліту.

А Роман ніби нічого не чув, тоді Кардаш плюнув собі й з межі повернувся до Гаврилівки.

Об обідню пору Гнат забув про обов'язки контрольного, засунув за халяву свій абрис і потяг на село обідати.

Назад повернувся Гнат, коли вже праця на полі була скінчена, але він встиг ще поторсати важка під теодолітом і поставити до «абрису» ще одну палочку. Слідом за цим із половини свого «абрису» він скрутив «козячу ніжку» і, рахуючи доручене діло вже закінченим, зітхнув з полегшенням.

Увечері з межі пішли знову до Романа.

Йшли похмуро й мовчки ніби разом із вечірніми присмерками на-сунулась і думка про якесь незрозуміле для них нове життя. Хто його творив? Вони про це не гадали, а лише відчували, що й Мозолівка вже скаламутилась, як повідь по весні.

Біля воріт Андрія стояли коні, на яких їздив управитель. Помітивши людей, що надходили з поля, сіра постать в капелюшку з облізлим калібрі метушливо зсунулась із екіпажу і зникла в дворі. За дебелими ворітьми загриміли важкими ланцюгами собаки.

Коли вийшли на дорогу, уповноважений від контори, ніби обраху-завши вже вимір, звернувся до Романа:

— Кріпись, козаче,—отаманом будеш. Гляди, ще й контора тебе стане просити, щоб хоч по вісім забрав.

— Нехай хоч і даром віддають,—кривлячи губи, відповів Роман,—мені тепер однаково: те, що я за тиждень перестраждав, уже не вику-пиш пудами.—Потім додав згодом:—А землі нам не брати...

На порозі зустріло заплакане дівча:

— Тату, мама кажуть свічку їм дати в руки, а я не знаю де вона. В темній хаті почорнів сірий вечір і дихнув вохкою задухою.

*

За весь час, доки межівщик роздратовано цокав на рахівниці й розводив біля підсліпуватого каганця фігури, Роман лише раз зайшов до цієї хати. На віях його дріжали сльозини, а скривлені губи стрибали без слів. Порився він на божниці, заглянув до шапчика і вийшов кудись до хатини. А сусіди, повертаючись з поля, забігали на світло каганця, дивились на розводи межівщикови, сміялись із Гнатової аритметики:

— Точнісінько так і в нього було,—і їхали собі додому.

Двері не зачинялись, бо натомісць приходили другі. Де-хто тикав у папірець заскоружлими, як пужально, пальцями:

— О, бач—ярки. Буде хоч на прогульку куди ходити Романові.

Прийшов і Назар Кардаш. З ним було ще двоє із Гаврилівки. Подивився Назар на план і твердо запитав:

— Ну, скільки наміряли?

Межівщик заклопотано відмахнувся рукою:

— Встигнете!

— Та нам все'дно, скільки там не буде, а оце товариші з гаври-лівського Незаможу,—і кивнув на тих, що зайшли разом з ним.—Так вони значить всі до компанії пристають.

— А ні—так і самі,—додав один із гаврилівців.

— Де Роман?

— Та він мабуть коло баби.

Межівщик, нарешті, цокнув в останнє на рахівниці й з притислим задоволенням запитав і собі:

— Ну, де хазаїн? Нехай за пляшкою посилає.

Дядьки заворушились і посунули до столу:

— Скільки-ж воно показує?

— Чи так, як по нашому?

— Без пляшки не визнає.

— Та це не трудно, у Химки курилось.

— А все-ж таки?
— Десятин на п'ять общитали?
Межівщик зробив довгу павзу, потім, немов козира відкрив:
— Більше!
— Дядьки радо захвилювались:
— Та де там Роман?
Гукнули.
Ніхто не відзивався.
Заглянули до хатини й остовпіли: на брудному ліжку, вже зі свічкою в руках, лежала Оксана. Її змертвілі очі шкляним блиском ніби вдивлялись у стелю.
Романа не було.
Назар стрепенувся:
— Де батько?
Діти злякано заверещали і поповзли на ліжко до матері і в темний куток.
За Назарем хутко вийшли надвір.
Ще раз гукнули.
Тихо.
В клуню чорним отвором зіяли ворота.
Кинулись туди.
... З батини, на віжках, висів Роман.

Весна, 1923 р.

Валки.

В. МИСИК

ЗА ВІКНОМ

За вікном зашаруділо сонце,
одхилило матку. Устаю.
Гей пішла веселими шляхами
вся весна у молодість мою!
Ще учора під вікном дитинство,
засміявшись, зникло у снігу,
а сьогодні радісний, невпинний
я пішов у блиск, у шум, у гулі!

В. СОСЮРА

ТАРАС ТРЯСИЛО

(РОМАН) *

ЧАСТИНА ДРУГА

I

Знов і знов мене Трясило кличе
невідомим голосом із тьми...
... Зажурився місяць по-над Січчю,
І Дніпро порогами шумить.

Розцвітають зорі над загоном
І цілують в губи ватажка,
Мерехтять в очах його безсонних,
Перстіннями світять на руках...

Знаю я, так зоряно і трудно
злидарів піднять, вести на бій!..
Та у мрії зірку п'ятикутню
приколов до шапки я тобі...

«Не спіткайсь, мій друже, чорний коню,
не звертай з дороги на ріллю.
Може й я заллю тебе червоним
і на гриву голову схилю»...

І Трясило дивиться тривожно,
привстає у тьмі на стременах...
А на небі хтось розкидав рожі,
і жевріє синя глибина.

Думку дальню, думку одиноку
заховав Трясило од усіх...
У траві потонуть тихі кроки,
й захрипить, заллється кров'ю сміх...

Не один на темнім мурі Січи
упаде голічерва чи ниць...
і в останнє глянуть у обличчя
невблагані дула гаківниць...

* Див. «Ч. Шл.» ч. 3.

Вже огнів близьке й далеке злото
виринає, дивиться із тьми...
І мовчить, задумалась голота,
лиш Дніпро порогами шумить...

II

А у Січі свято. На майдані луни,
і земля бурунно танками гремить...
Над огнем отаман точить п'яні сльози,
і перчина носа світиться із тьми...

Над огнем—отаман. Кулаки, мов гирі.
Але я не вірю ні одній сльозі!
Це мені Комуна уночі сказала,
що тебе на сало годувала Січ...

Я-б замкнув до сажу отакес чудо!
Може так і буде, може так і є.
Груди, мов у жінки... Подивіться, друзі!
і горами пузо дихать не дає.

«Я гуляю,—пий, гуляй,
хто ще не каліка!»
І навколо гул і гай,
бубни та музика...

«В мене жінка не така,—
Коцюбою б'ється»...
Руки—в боки, гопака,
аж земля сміється!..

Вітер рветься на шматки,
хилиться отаман,
виступають козаки
рівними рядами...

«В мене жінка не така,
все мене чекає...
Гой до го і о ха-ха,
плаче та зітхає...

Я не знаю, що мелю,
плутає лукавий.
Буйну голову схилю,
вдарю об халяви!

Одійди од мене сум!
Хай в огні долоні,—
Я дружині привезу
чобітки червоні».

Вітер рветься на шматки.
Вже й заснув отаман,
а круг нього козаки
шумними рядами.

На жупани, на обличчя—
кольорами пломіни..
І все швидче і все швидче
коло крутиться й дзвенить...

А на небі лине в хмари
ясен місяць—теж козак
він танцює з ними зараз,
руки—в боки, так і так!..

Тільки-ж чому це стало все бліде
і на мить, на хвилю зупинилось?..
То Трясило йде, аж земля гуде,
і лани хитаються зомліло...

Гей прокинься, прокинься, отамане,
смерть твоя іде, смерть твоя біжить!
Та лежить, лежить старшина п'яна,
покотом лежить...

Гей, козаки, козаки, прокидайтеся, швидче уставайте,
в'яжіть старшину, зброю одягайте,
ворота одчиняйте, рідних братів зустрічайте,
руки вгору іздіймайте!..

І козаки із хатів—куренів виходжали,
старшину в'язали, зброю одягали,
ворота одчиняли, рідних братів зустрічали,
руки вгору іздіймали!..

Гей, скажи, скажи, розповій, Трясило,
що у тебе тай за влада,
що у тебе тай за сила,
що ти полониш серця козацькі,

серця молодії?..
... Місяць з хмари виглянув зненацька...
І мовчить Тарас...

тільки вітер віє...

... Двері тільки: рип...

Вийшов піп,

глянув піп,

заховався піп...

Двері знову: рип...

А Трясило скоса поглядає,
він побачив, він підвівся... Гей!
Не втічеш ні полем ані гаєм,
Чорний попе, од його очей!

Чує піп, що йде, що близько кара,
і під ліжко лізе він скоріш...

Дума піп: «Проклятий яничаре,
щоб тобі в аду, в смолі згоріть!»

Хто це двері тихо одчиняє?!..
У ченця під рясом—ропа...
Це Тарас під кроваті зазирає
і за ногу витяга попа.

Піп хрипить: «Тарасику мій милий,
одпусти хоч душу на спокій»...
Щось штани попові замочило
і тече од капців по землі...

Обійшов Тарас хатини божі
і ченців усіх перев'язав.
А надворі тихо і тривожно,
мов у кожному серці козака...

І Тарас до козаків виходить,
він несе клейноди й булаву
і шпурляє з муру їх у воду,
і чорніє од козацтва мур...

Всі глядять... Не виринуть клейноди,
не підійме хвиля булаву...
й козаків танцюють хороводи,
аж чорніє од козацтва мур...

А над ними димно рожевіє,
й горизонти ширшають кругом...
Тільки: блись!.. і сонце, о леліє!,
впливає огненним чолом...

«Гляньте, хлопці! Сонце підвелось!..
І шаблями коло зацвіло!..
А воно по хвилі простяглося
й з-за Дніпра їм руку подало...

«Скоріш у путь, аби не взнали,
не догадались козаки,
що я з попів зробив чували,
їх бога взяв за петельки!..».

Блищить і цокає залізо...
Тарас, на все готовий будь!..
А він всміхнувся і прорізав
крицевим голосом юрбу:

«Товариші! Скоріш у море,
вернуть обдурених братів!
За мною всі!..». І знов говорить
у Січі шум, у Січі гнів...

І козаки, мов хвилі гаю,
усі до берега ідуть,
вони човни в Дніпро спускають,
в ясну і невідому путь...

III

Далекі дні... далекі гони...
Не видно Хортиці давно...
Ой не один козак потоне,
розіллє чорнее вино...

Вино чи кров?.. Хай невідоме
Тараса й козаків веде...
Десятий раз у хвилі тоне
Залитий кров'ю день...

В воді й на небі зорі світять
і тут і там ясні такі!
Мов під ножем татарські діти,
кричать на вогнища вовки.

Кричать од голоду, од болю,
горять очима з глибини...
А береги пливуть поволі
лицем міняються вони...

Сидить, задумався Трясило,
неначе гори на чолі...
Таких, як він, ще не носили
долоні матери—землі!

Далекі дні, далекі гони,
ви все ввижаєтесь мені...
В вас думка й серце дивно тонуть,
мов в ополонці чи в вікні...

Не знаю й сам чого я хочу...
ах, то не зорі угорі,—
то світять люльками крізь ночі
мої далекі бунтарі...

Десять цвіркуни заводять гами
над темним зеркалом ріки...
І веслами, немов ногами,
перебирають байдаки...

А ніч упала на коліна,
прослала їм до моря путь...
І діамантами перлини
на веслах виснуть і цвітуть...

... Там у тьмі Очаків туманіє
і гармати холодно блищать...
А на мурі турки вартовії
між собою тихо гомонять...

Що за плеск?.. Із ночі, із туману
випливають темні байдаки...
Бережись, Тарасе мій коханий,
Нахиляйтесь нижче, козаки!..

Це-ж по вас ударило з гармати,
Полоснуло гулом і огнем...
А Трясило буряно і радо
в чорне море байдаки жене...

І човни грозою одяглися,
аж Лиман снарядами кипить
і жбурля залізо й хвилі в лица...
Стережись!.. Остання може мить...

А човни мушкетами—на мури,—
і летять у воду вартові,
виринають, падають і здуру
знову лізуть, як чорти, на бій...

Тьма горить... І на човні Трясило,
весь в огні, примарою стоїть...
Мій козаче, мій юначе милий,
Як я бачу всі думки твої!..

Я до тебе руки простягаю,
Ти-ж мій промінь, радість і мета...
Тьма горить... і хтось у ній з одчаю
і од жаху човен поверта...

Та назад—йому не довелося,
бо з фортеці вдарило у бік!..
і од човна огненне волосся
простяглося і зникнуло у тьмі...

IV

Підіймає гори чорне море,
а між ними маком—байдаки.
Вже забули, що було учора
і співають дружно козаки...

Вже забуло, що було учора.
А Тарас все дивиться у даль,
все шукає у синяві зором
чи не блисне парусом байдак...

.....

Грає море, грає і говорить...
Ще далека і мінлива путь!
Ім назустріч через сині гори
Козаки з Туреччини пливуть.

Ой багато золота в Царгороді,
козаки були там, мов в меду...
Й курінний собі у нагороду
захопив турчанку молоду.

Вся вона подібна до мімози,
в неї шаль, мов зоряний туман,
Чорні очі дивляться крізь сльози,
Їх губами ловить отаман.

Заховались, потонули в морі
мінаретів золоті серпи...
Не співає муедзін на зорі,
юний хан любов'ю не кипить...

Юний хан зарубаний в гаремі,
він приходить тільки уночі...
Тільки сниться юний хан Заремі
і вона зітхає і мовчить...

Не дивись, отаман, на турчанку,
не для тебе всі її слова,—
чорнобрива тиха полонянка
не тебе-б хотіла цілувать.

Лиш один козак не гуля, не п'є,
на турчанку хмарно задивився...
Він очима б'є... «Серце-ж ти моє!..»
Він забув, забув свою Марисю...

І козак встає, до Зареми йде,
їй до губ обличчя нахиляє...
«Бережись, козак! Не цілують так».
...Курінний пістоля витягає...

Козаки мовчать... Лиш шумить вода...
Та одразу в небо ірвонуло...
Похилився козак і упав козак,
тільки шапка вгору підстрибнула...

Отамане, гей! Подивись кругом...
Це-ж себе з пістоля ти зестрелив...
А у козака ямою—чоло,
і над ним Зарема, ніби скеля...

Захолола вся... їй на персах—кров,
по сорочці смугами стікає...
Мовчки отаман келиха бере
і вино спокійно він ковтає...

«Пий, панове, пий!». І козацтво п'є.
Тільки сльози де-які змахнули...
Десь чайки кричать, та вода дзвенить
об човни своїм одвічним гулом...

.....

І отаман дивиться, мов хмара,
на турчанку скоса погляда,
ллє вино на синії шальвари
і пляшки у воду викида.

Козаки давно грозою стогнуть,
в них од злости на очах туман...
бо забув козацькі закони
й закохався в бабу отаман.

Тільки що це тоне й виринає?!
Там на сонці блиснуло весло...
Перед ним, мов од калини в гаї,
байдаками море зацвіло!..

...І турчанку одштовхнув Барило,
він підвівся, він про все забув...
...«Опізнився!?..» — думає Трясило
і рукою козакам махнув...

...Тільки-ж чому дивиться Зарема
й полотніє з шиї до руки...
«Що так!? невже його в гаремі
не на смерть забили козаки!?»..

«О хане-юн, о мій коранел!...»
В очах його огонь заграв...
«Це не його гяур поганий
тоді в гаремі зарубав»...

Та тільки-ж чому він чубатий
і чуб гадюкою біжить!?..
Зарема хоче щось сказати
та захлинається й мовчить...

Вона забула всі образи
і тоне й тане, ніби даль...
Чом задивилась на Тараса
ти, полонянко молода...

Шумить і грає чорне море,
мов кінь Анархії в бою...
І на човні Тарас говорить
промову першую свою.

Під ним не човен,—небо лине...
воно і в серці і вгорі...
«Спочатку пов'яжіть старшину,
тоді я буду говорити»!..

І враз клинками зазоріло
і закипіло все кругом...
І враз згорів, упав Барило
на труп скривавленим чолом...

Не море чорнее сказилось,—
рве ланцюги на нім козак!..
Усе зробили, як Трясило
огненним голосом сказав..

«Гей, козаки! Не за Вкраїну
вела старшина вас на смерть—
за панство й їх з вас кожний гинув,
це ясно кожному тепер!

Ви йшли на турків, на татарів...
А там, де ріднее село,
Вкраїна вся гуде пожегом,
Вкраїну кров'ю залило!..

Доволі бути нам за джурів
в старшини, гетьмана й панів!
Ми всі підем на панські мури,
топить в крові народній гнів!..

Батьків і сестер визволяти,
рубать старшину і панів!
Потрошим гетьмана гармати,
що трощать голови братів!..

Вони нам руки простягають,
вони встають!.. Мерщій до них!..
І козаки шапки знімають,
і од клинків човни, мов сніг!..

«Ми за тобою отамане!»
—«Веди нас батьку!»—«Хлопці! В путь!»
—«Покажем ми старшині й пану
веселу і криваву путь!».

Дивись Тарасе!.. Грає море,
мов кінь Анархії в бою...
Воно вітає синім хором
промову першую твою...

Стоїть і слухає Зарема,
немов п'яніє од вина...
Ах, не таким його в гаремі
так часто бачила вона!..

О люні ней, моя Зарема!
Тебе не зможе він любить,—
тобі любить його не треба,
бо він іде старшину бить.

А він, мов юний вітер ранку,
мов перша зіронька із тьми...
І тоскно слухає турчанка,
як море чорнее шумить...